

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ԵՍ ԽԵԼԱԳԱՐԻԵՑԻ

Գ. ՉՄՇԿԵԱՆԻ

1867/68 թվականի հայ թատրոնական սեզոնին, մեր դերասանական ընկերութիւնը, որի գլխաւոր ուժերից մէկն էր հանգուցեալ Ամերիկեանը, տւեց քսան և չորս հայերէն ներկայացումներ, որոնցից վեց ներկայացումը տեղի ունեցան զատկից յետոյ, հանգուցեալ քաղաքային թատրոնում:

Մեր ունեցած բէպէրտուարի ամենանշանաւորը և եկամուտ տուող՝ նոր գրած պ. Սունդուկեանցի «Խաթաբալա» պիեսն էր:

Մինչև այդ պիեսի ներկայացնելը, ընկերութիւնը բաժանում էր զուտ եկամուտը իւր մէջ որոշած տոկոսով աժէն մէկ անձի:

«Խաթաբալա»-ի առաջին իսկ խաղը տալուց յետոյ, որի նման եկամուտ մենք երբէք չէինք ունեցել, հանգուցեալ Ամերիկեանը, տեսնելով այդ յաջողութիւնը և վստահ լինելով, որ նրան փոխարինող ոչ ոք չի կարող լինել Գարասիմ Եակովլիչի դերում և որի դերակատարութեան մէջ նա մեծ փութոր էր հանել, իսկոյն առաջարկեց ուլտիմատում, այն է՝ որ նա կը խաղայ միայն երեք անգամ այն պայմանով, որ երրորդը լինի դարձեալ «Խաթաբալա»-ն նորա նպաստին: Ընկերութիւնը ստիպւած էր ընդունելու այդ առաջարկութիւնը, որոշելով, եթէ այդ խաղը վերջացնելուց յետոյ՝ միւս խաղերից այնքան եկամուտ չը լինի, որ թատրոնական ծախսը ծածկւի, նոքա՝ ընկերութեան անդամները՝ չեն մասնակցում ֆինասին. իսկ ծախսը ծածկելուց յետոյ գոյնալի եկամուտից կը բաւականանան, ինչպէս և առաջ, իրանց հասանելի տոկոսիքով: Հետևապէս՝ միակ պատասխանատու անձը, թէ թատրոնի վարչութեան և թէ հասարակութեան առաջ, մնում էի ես, իբրև խմբի կառավարիչ և բէժիսոր:

Ինչպէս և պէտք էր սպասել, Ամերիկեանը ստացաւ զուտ եկամուտ մօտ 900 բոլբլի, արծաթեայ և ոսկէ ընծաներ՝ մօտ 500 բոլբլու չափ և իսկոյն գնաց ամաւրանոց Բօրթօմ կոչւած հանքաջրերը:

Այնուհետեւ սկսեցին մեր ներկայացուցները կաղել և, վերջին աֆիշը հրատարակելուց յետոյ, ներկայացման օրը կասսայում կար միայն 400 բոլբլու չափ: Ո՞րտեղից կարող էի ես վճարել:

Ամառը մօտենում էր, իսկ ես մնում էի առանց որ և իցէ պարապմունքի, ամբողջ մի ընտանիք՝ մայր, քոյր և այլն գլխիս փաթաթւած:

Ընկերոջս խարդախ վարմունքը մի կողմից, հասարակութեան գէպի ինձ ցոյց տւած սառնասրտութիւնը միւս կողմից, ինձ դցեցին սաստիկ մոտտանջութեան մէջ:

Քունը կորաւ աչքերիցս. ախորժակս փակւեց բոլորովին. ես սաստիկ յուզւած, ջղերս լարած, սկսեցի այս և այն կողմն ընկնել մի որ և իցէ պարապմունք գտնելու, և չէի նկատում իմ տարօրինակ վարմունքս, որ թւելի էր լինում ուրիշներին:

Օրինակ՝ մէկ օր, մի բարձրաստիճան չինոյիկի, ծանօթներիցս, ինձ հրաւիրել էր իւր մօտ՝ առաջարկելու խմբի մի անընդունակ անձի համար բէնէֆիս տալ: Այդ հրաւերի պատճառը ինձ անյայտ լինելով, և միևնոյն ժամանակ յարգելով այդ պարոնին, ներկայացայ նրան՝ երեկոյեան թէյի ժամանակ: Նորա շքեղ գահլիճում ես գտայ ժողովւած նորա բոլոր ընտանիքը և մի քանի ինձ անծանօթ մարդիկ:

Մի քանի խօսք արտասանելուց յետոյ, ես նկատեցի, որ բոլորը սկսեցին ինձ դիտել հետաքրքրութեամբ: Ես չը գիտեմ թէ ի՞նչ տարօրինակ բան կար իմ շարժւածքիս մէջ, միայն երբ լսեցի պարոնի առաջարկութիւնը, սաստիկ հոգոց քաշեցի և յայտնեցի իմ զարմանքս, որ պարոնը, թատրոնական միւս շահերը զանց առնելով, բարեբարութիւն է ուզում անել խմբի ամենամանջողունակ անդամներից մէկին, երբ թատրոնը պարտքի մէջ խեղդուում է:

Բարձրաստիճան չինոյիկը վրդովեց. իսկ ես մի սաստիկ ցաւ զգացի սրտիս մէջ, մտածելով որ այդ մարդիկը, որոնք բարեբարութիւն անելու միջոց ունին իրանց զրպանից, չը հասկանալով իմ ճարահատեալ դրութիւնը, փոխանակ ինձ ձեռք մեկնելու, յանուն

գործի, պահանջում են ինձնից, նրանց «խաթրը» չը կոտրելու համար, նոր պարտքերի տակ ընկնել:

Ինչ անցաւ յետոյ՝ չը գիտեմ. բայց երբ ես ուզեցի հեռանալ, պարոնը դառաւ դէպի ինձ իւր ցաւակցութիւնը յայտնելով, որ ես մի այլպիսի «անվայել» դրութեան մէջ վստահացայ ներկայանալ նորին գերազանցութեան:

Այդ ժամանակ ես չը հասկացայ թէ նա ինչի՛ն էր ուզում ակնարկել «անվայել» դրութեան մէջ գտնելով ինձ, բայց յետոյ ես իմացայ, որ նա ինձ հարբած է կարծել, այն ինչ ես համարեա մի ամբողջ շաբաթ, զուրկ ախորժակից, մի բաժակ զինի կամ ուրիշ խմիչքեղէն բերանս առած չէի:

Հարուստը հիւանդ աղքատիս հարբածի տեղ էր ընդունել:

* * *

Այդ տարին մեծ պահանջ կար երկրաչափների, վրաց ազնականների ճորտերին ազատութիւն տալուց յետոյ, նրանց հողային կալածքները սեպհականեցնելու համար:

Ես դիմեցի մի քանի ինձ ծանօթ վրաց իշխաններին, որոնք և յաջողեցրին ինձ Սընախու նահանգի հաշտարար միջնորդի (МЯРО-ВОЙ ПОСРЕДНИКЪ) մէկի մօտ ուղարկել երկրաչափի պաշտօնով:

Ինչպէս լաւ յիշում եմ, շատ տաք օր էր:

Ժամի տասն էր առաւօտեան, երբ ես ուղղւեցի Սաղ ասւած Թիֆլիսի թաղերից մէկը, ուր պիտի նստէի ֆուրգօն և նրանով ճանապարհ ընկնէի Սընախ:

Այդտեղ ես սպասեցի մինչև ժամը տասներկուսը, որովհետև բացի ինձ՝ կառապանը ունէր և ուրիշ ճանապարհորդներ, որոնք հազիւ այդ ժամին հաւաքւեցան: Կառքի մէջ զետեղւած էին զանազան դասակարգի մարդիկ, նրանց մէջ և երկու լէզգի, մէկը ծեր միւսը՝ երիտասարդ—երկուսն էլ զինաւորւած ահազին խանջարներով և ատրճանակներով:

Այս հասարակութեան մէջ մտնելուն պէս, ինձ թւաց թէ բոլորը կասկածով են նայում ինձ վերայ, և եթէ մէկը միւսին ծածուկ

բան էր յայտնում, ես սկսում էի հեռագրետէ համոզել, որ դրանք անպատճառ ինձ վերայ են խօսում, նաև այն երկու լէզգիքը, որոնց խօսակցութիւնը անհասկանալի լինելով ինձ համար, կարծում էի, որ անշուշտ նոքա էլ ինձնով են զբաղւած, ապա թէ ոչ ինչո՛ւ նոքա խօսելիս երբեմն դառնում էին դէպի ինձ, խորհրդաւոր հայեացքով, ձեռքերը դնելով իրանց երկար ու սուր խանջարների վերայ:

---Ձէ', այստեղ մի բան կայ, անշուշտ մի դաւադրութիւն է կազմւած իմ դէմ... Ես սկսեցի զգալ մի տեսակ վախ. սիրտս սկսեց բաբախել և այդ ընդմէջ, ընկնելով մոաճմունքիս հետ, ես կամենում էի գտնել մի պատճառ, որի շնորհիւ այդ տեսակ մի զարհուրելի դաւադրութիւն է կազմւած իմ դէմ: Վերջապէս գտայ այդ դրդող պատճառը:

Ձէ՞ որ ես գնում էի վրաց իշխանների հողերը բաժանելու նրանց ճորտերի մէջ և չէ՞ որ այդ իշխանների ցեղերից ամենազօրեղներն են իշխան Ա....ներ և Վ.....ներ և այս վերջինի ցեղից է նշանակւած այն հաշտարար միջնորդը, որի մօտ ես պիտի ծառայէի:

Եւրիկա՛, գտայ. հէնց այդ է պատճառը, որ երկու լէզգիները ուղեկցում են ինձ իրանց զարհուրելի խանջարներով: Երևի դոքա պիտի ինձ սպանեն ճանապարհին, որ խանգարեն ճորտերի հողերի բաժանումը: Ուրեմն դոքա վարձւած մարդասպաններ են... Իայց ինչո՞ւ. ի՞նչ օգուք ինձ սպանելուց. չէ՞ որ երկրաչափներ շատ կան, ինձ կը սպանեն՝ մէկ ուրիշին կը բերեն և վերջապէս այդ անգութ մարդիկը մի՞թէ չը դիտեն, որ հացի ապրուստ հայթհայթելու համար եմ այդ ծանր աշխատանքը յանձն առել. չէ՞ որ ես միայն իմ գլխիս համար չեմ հոգում, այլ ամբողջ մի ընտանիքի համար: Խե՛ղճ իմ մայր, խե՛ղճ իմ քոյր և նորա երկու մատաղահաս որբիկներ. չէ՞ որ նրանք առանց իմ աշխատանքի սովից կը մեռնեն... Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ, խղճա՛ ինձ... և արտասուքները սկսեցին հեղեղի պէս թափւել աչքերիցս:

Երիտասարդ լէզգին, լսելով իմ հեկեկանքս, դառաւ դէպի ինձ քստ երևոյթին համակրանքով, բայց ինձ թւաց թէ նա ծաղրում է և մոաճում է, որ ոչինչ արտասուք չի կարող նրան խղճահարել և որ վիճակս վճռւած է արդէն:

Ես սկսեցի աղերսական դէմքով նայել շուրջս, ցանկանալով կարեկցութիւն գտնել ուղեկիցներին մէջ. բայց ընդհակառակը, ինձ երեւաց, որ նոքա քչփչում են իրարու հետ, հաղորդելով մէկը միւսին իմ անել դրութեան մասին:

Շոքը սաստիկ սկսեց նեղացնել. կառապանը յայտնեց, որ մենք իսկոյն կ'իջնենք մէկ զով տեղ, անտառի մէջ, որտեղ գոնուում է լաւ սառը աղբիւր և որ այնտեղ թէ մենք կը հանգստանանք և թէ մեր ձիաները:

— Ըհհ, մտածեցի ես, սրանք նպատակով չեն ուզում շարունակել ճանապարհը մինչև մութն ընկնիլը, որ յետոյ առաւել հեշտ լինի իրագործել իրանց դժոխային մտադրութիւնը:

Ճշմարիտ, որ մենք իջանք մի գեղեցիկ ծառուղիի մէջ, ուր և բղխում էր արտասականման մաքուր և սառը աղբիւրի ջուր:

Կառքից դուրս գալուն պէս՝ ամենքը սկսեցին ծառի ստերների տակը նստել. իսկ ես, ընդհակառակը, կամենալով ինձ հեռու պահել դէպի ինձ թշնամութեամբ վերաբերող հասարակութիւնից, հեռացայ արևի ճառագայթներից այլուող դաշտը և այնտեղ յենւելով մէկ քարի վերայ, ընկայ սաստիկ մտաւանջութեան մէջ:

— Զէ՛, պէտք է խոյս տալ սրանցից, վճռեցի ես... բայց ի՞նչպէս, չէ՞ որ նրանք կը նկատեն, կ'ընկնեն ետևիցս և առաւել մեծ տանջանքների կ'ենթարկեն ինձ:

Միևնոյն ժամանակ իմ մէջ ծագեց մի ուրիշ տեսակ զգացմունք, այն է՝ քաջահոգութիւն:

— Ի՞նչպէս ես խոյս տամ իմ թշնամիներից, ցոյց տամ որ ես վախենում եմ մահից. երբէ՛ք... վճռեցի և մօտեցայ ուղեկիցներին, որոնք արդէն խմբել էին աղբիւրի շուրջը և նախաճաշում էին:

Մօտենալուն պէս նրանք հրաւիրեցին ինձ մասնակցել նրանց նախաճաշիկին: Ինձ թւեց, որ նրանք ծաղրում են, ուզում են ծածկել իրանց խարդախ մտադրութիւնը:

Ես վճռեցի իմ մէջ ձեռնալ այնպէս, որ իբր թէ ոչինչ չեմ կասկածում, և գնացի նախ դէպի կառքը, հանեցի ինձ հետ ունեցած ուտելիքիս պաշարը և միացայ նրանց հետ: Ոչինչ ակորժակի պահանջ չէի զգում, բայց այնու ամենայնիւ, ցոյց տալու համար որ ես ոչինչից չեմ վախենում, սկսեցի անգիտակցաբար ուտել,

անգամ մի բաժակ գինի, որ առաջարկեց կառապանը, ես խմեցի՝ իբր թէ ժեծ ախորժակով։ Այն անիծեալ լէզգիները դարձեալ կողքիս էին նստած, և որովհետեւ նրանք պէտք է Սղնախից ոչ հեռու բաժանէին մեղանից և այնուհետեւ ճանապարհորդէին երկուսով, գիշեր ժամանակ, բնականապէս նրանք սկսեցին կարգի բերել իրանց գէնքերը։ Այդ տեղ ինձ թողեց իմ քաջութիւնը։

— Հը, մտածեցի ես, սրանք անգամ չեն ուզում սպասել, որ դիշերը հասնի և մթնով գործ դնեն իրանց զարհուրելի ոճրագործութիւնը։— Օգնեցէ՛ք, աղաղակեցի ես, կարծելով որ իսկոյն պիտի կողքըս խրեն իրանց երկար և լայն խանջարները, և վեր թռչելով տեղիցս՝ փախալ դէպի դաշտը, աշխատելով մի այնպիսի տեղ պահ մտնել, որ նրանք չը կարողանային ինձ նկատել։ Մտայ ճանապարհի մօտ գտնուող մէկ արտի մէջ և աշխատեցի թագ կենալ։ Այն ինչ կառապանը համոզելով վերջապէս, որ ես երեւի հիւանդ եմ և խղճալով, որ չը լինի՞ թէ մի վտանգ պատահի ինձ, եկաւ ետեւիցս և գտաւ ինձ։

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, դիմեց նա ինձ վրացերէն լեզուով, չը լինի՞ թէ դու հիւանդ ես։

— Անաստուածնե՛ր, պատասխանեցի նրան լալով. ի՞նչ էք ուզում ինձանից, ի՞նչ եմ արել ես ձեզ, որ դուք ուզում էք սպանել ինձ։

Մնաց խեղճ մարդը շարած.....

— Ոչ ոք մտադրութիւն չ'ունի ոչ թէ քեզ սպանելու, անգամ մէկ անբաւականութիւն պատճառելու։ Հանգստացի՛ր, ե՛կ գնանք, իսկոյն կառքը կը լծեմ և մէկ-երկու ժամից մենք արդէն Սղնախում կը լինինք. տեսնո՞ւմ ես՝ արդէն սկսում է մթնանալ։

Ճշմարիտ, որ ես քիչ հանգստացայ և հետեւեցի կառապանին։ Կէս ժամից յետոյ մենք ճանապարհ ընկանք։

Մութը վրայ հասնելուն պէս՝ կասկածներս կրկնապատկեցին. ամեն բոպէ ես սպասում էի, որ իսկոյն ինձ կը մորթեն ոչխարի նման և մէկը չի գտնւի, որ ինձ պաշտպան դուրս գայ. որովհետեւ, մտածում էի ես, այս մարդիկը ոչ թէ ճշմարիտ ճանապարհորդներ են,

այլ դա մի կազմակերպւած խումբ է, որ վարձւած է ինձ սպանելու համար և եթէ կը գտնւի նրանց մէջ մէկը, որի գութը շարժւէր և ուղենար ինձ պաշտպանել, անկարող կը լինէր, որովհետև ինքն ևս ինձ հետ զոհ կ'երթար:

Անանքումս երբէք ես ոչ մի հիւանդութեան ժամանակ այդպիսի տանջանքներ չեմ կրել, ինչքան այդ երեկոյ և յետոյ մինչև առողջանալս:

Մէկ րոպէ ես չէի կարողանում հեռացնել ինձանից այդ անտանելի չարագուշակ կասկածները: Մի կասկած առաջացնում էր մի ուրիշ նոր, առաւել հրէշաւոր կասկած, որը զարգանալով հետզհետէ իսկոյն ստեղծում էր այնպիսի մի պատկեր, մի զարհուրելի տեսարան, որի առաջ ոչինչ էին ինկիղիցիայի ամենասարսափելի տանջանքները:

Ինչպէս յայտնի է, Նուկրիան անուանւած կայարանից պիտի իջնել Սզնախ, որտեղից ամբողջ քաղաքը իւր շրջակայ գիւղերով և Ալազան գետի սքանչելի հովիտով, Կովկասեան լեռների շղթայի ձիւնապատ գագաթներով բացւում է ճանապարհորդի առաջ, իբրև մի յափշտակիչ պատկեր, որի առաջ դիտողը զմայլւելով հետզհետէ սլանում է երևակայութիւնով մի այլ գերբնական աշխարհ, որի մասին համարձակ կարելի է բացականչել Դանտէի հետ միասին՝ թէ այդ տեսարանը երկնքի մի կտորն է, որ անակնկալ կերպով ընկել է և մի դիրք է բռնել մեր երկրագնդի վերայ:

Այդպիսի տսլաւորութիւն էր արած ինձ վերայ այդ տեսարանը, երբ ես մի քանի տարի սրանից առաջ այցելեցի Սզնախու և Թելաւի նահանգները:

Իսկ այդ երեկոյ, երբ բացւեց այդ տեսարանը և մեր տակը երևաց Սզնախի լուսաւորւած տները և այգիները, ինձ թւեց, որ մի տեսակ զարհուրելի աղմկալից պարապտութիւններ է տեսնւում այնտեղ գալստեանս պատճառով: Ես պարզ և որոշ լսեցի թէ ինչպէս ամբողջ աղաղակում է. սկսեց հետզհետէ պարզւել իմ հիւանդ երևակայութեանս համար, որ բոլոր Սզնախի բնակիչները բաժանւել են երկու անհաշտ թշնամական կուսակցութիւնների, որոնցից մէկի պարագլուխներն են իշխան Ա...ներ, իսկ միւսինը՝ Վ....ներ: Եւ ես որովհետև գնում եմ այս վերջինների աւագ տոհմի ներկայացուցիչ

մօտ, որի ազդեցութեան տակ կարող էի մնասել առաջինների շահերը, ուրեմն պարզ էր, իբրև ցերեկ, իմ խեղճ երևակայութեան համար, որ ահա՛ դրանք, հաւաքելով հրապարակի վերայ, սպասում են, որ ես իջնեմ, և եթէ ինձ չը կարողացան պաշտպանել Վ...ները, այն ժամանակ ինձ կը մահացնեն սաստիկ ձեռով Ա...ն իշխանների կուսակիցները: Քանի մօտենում էինք քաղաքին, այնքան սաստկանում էր աղմուկը և անգամ ինձ որոշ լսելի եղաւ եկեղեցիների զանգահարութիւնը:

Ես սկսեցի դողալ ամբողջ մարմնով և չէի վստահանում կառքից դուրս նայել, որ չը լինի թէ ճանաչեն ինձ և իսկոյն դուրս քաշեն կառքից: Փողոցներից մէկի մէջ երբ կառքը կանգ առաւ, ես վստահացայ դուրս նայել և տեսնելով, որ այդ փողոցում ամբոխ չը կայ, մէկ րոպէում դուրս թռայ կառքից և սկսեցի վազել, ինքս չը հասկանալով թէ ո՛ւր եմ գնում: Յանկարծ նկատեցի առաջս մի եկեղեցու գաւիթ և ներս պրծայ այնտեղ:

—Այստեղ, մտածեցի, ես ապահով կը լինիմ, երևի նրանք չեն համարձակի յարձակել ինձ վերայ եկեղեցու գաւթում:

Մի փոքր ժամանակ կանգ առնելուց յետոյ, ինչքան մեծ եղաւ իմ ուրախութիւնը, երբ ես դրսի շէնքից ճանաչեցի, որ դա հայոց եկեղեցի էր:

Եկեղեցու դիմացը կար մէկ շինութիւն, որի մի քանի պատուհանները լուսաւորած էին: Ես մեքենայաբար մօտեցայ այդ շինութեան, վեր ելայ սանդուղքներով պատշգամբը, ուր տեսայ կանգնած դրան առաջ մի երիտասարդ շէկ մօրուքով... նոյնպէս մեքենայաբար մօտեցայ այդ երիտասարդին և դողդողուն ձայնով հարցրի.

—Պարո՛ն,—ասացի և չը կարողացայ շարունակել, վախենալով մի՛ գուցէ այդ երիտասարդը ինձ իսկոյն մատնէ:

Երիտասարդը նկատելով իմ տարօրինակ դիրքս, մօտեցաւ ինձ և—Պարոն Զմէկեա՛ն—բացականչելով՝ իսկոյն գրկախառնեց ինձ:

Ինձ ևս ծանօթ թւեց երիտասարդի դէմքը, բայց չը յիշելով նորա ազգանունը, շուրջս նայելով, դիմեցի նրան շատ խորհրդաւոր ձեռով:

—Ի սէ՛ր Աստուծոյ, պարո՛ն, պաշտպանեցէ՛ք ինձ....

Երիտասարդը զարմացած հարցրեց.

—Ի՞նչ է պատահել, ո՛ւմ դէմ պէտք է ձեզ պաշտպանել:

—Այդ անաստուած իշխանների դէմ... նոքա ինձ կամենում են սպանել:

Ես նկատեցի, որ երիտասարդը ևս վախեցաւ:

—Ինչո՞ւ համար, ի՞նչ իշխաններ, ո՞վ կը համարձակւի:

—Դուք չը գիտէք, պարո՞ն, ինձ հրաւիրել են իշխան Վ...էն և հաշտարար միջնորդը. ես պէտք է ստրուկների հողերը բաժանեմ, բայց չը գիտեմ թէ ինչի՛, իշխան Ա...ները չը համակրելով Վ...էին, կամենում են ինձ սպանել... Օգնեցէ՛ք, ի սէ՛ր Աստուծոյ... Ահա՛ երկու անիրաւ լեզգիներ Թիֆլիսից մինչև այստեղ ուղեկցում էին ինձ և կամենում էին ճանապարհին սպանել, բայց ես խոյս տւի: Հիմա, կարծեմ, նրանք ինձ փնտռում են... Օ՛, պաշտպանեցէ՛ք, արտասուելով միմիջացի ես:

Խեղճ երիտասարդը շւարեց: Նա չէր կարող երեւակայել, որ այդպիսի մի դաւադրութիւն լինէր իմ դէմ, նաև որ գիտէր թէ մի քանի ժամանակ առաջ ինչյաջողութիւններ եմ ունեցել իմ խաղերովս Թիֆլիսի հայոց բեմի վերայ և չը գիտէր անգամ, որ ես երկրաչափ եմ:

—Հանգստացէ՛ք, պ. Զմշկեա՛ն, հանգստացէ՛ք: Մտնենք սենեակս, դուք այստեղ ապահով էք, ոչ ոք չի համարձակւի ձեզ մազի չափ վիրաւորանք պատճառել: Ես այս ուսումնարանի տեսուչն եմ, դուք ինձ ճանաչո՞ւմ էք, ես Եզգարեանցն եմ... Նա բռնեց ձեռքիցս և ներս տարաւ սենեակը, որտեղ դարսած էին նստարաններ և սեղաններ երեխանց համար:—Սա դասատուն է ուրեմն, մտածեցի ես, փոքր ինչ հանգստանալով: Այդ տեղից մտանք մի ուրիշ սենեակ, որը, ինչպէս երևում էր, պարոնի թէ ննջարանն էր և թէ կարէինէտը:

—Նստեցէ՛ք, ասաց նա ինձ մեղմ ձայնով, իսկոյն կը բերեն սամովարը, երևի դուք յոգնած էք, թէյ խմեցէ՛ք և փոքր ինչ քնեցէ՛ք, յետոյ մենք կ'ընթերենք միասին:

Ես նստեցի ղողալով ամբողջ մարմնովս: Ահա՛ այստեղ ազնիւ երիտասարդը նկատեց, որ ես առողջ չեմ:

Նա մօտեցաւ դրանը և ինչ որ հրամայեց վրացերէն լեզուով և իսկոյն մտաւ մի ծառայ և պատասխանեց.

—Ա՛յս ըոպէիս, նմանապէս վրացերէն:—Զարհուրելի կասկածանքները նորից զարթնեցին գլխիս մէջ:

—Ա՛, ա՛, երևի անիծեալները գտել են տեղս և ուղարկել են իրանց ծառային որ հսկէ ինձ վերայ՝ չը լինի թէ ես փախչեմ... մանաւանդ համոզւեցի այդ կասկածիս մէջ, երբ ծառան ներս մտնելով մի խորը հայեացք ձգեց ինձ վերայ:

Ծառան դուրս գնալուն պէս, ես տեղիցս վեր թռայ և մօտենալով Եղգարեանցին, հարցրի.

—Արդեօք այդ ի՞նչ մարդ էր, դա նրանց ուղարկածը չէ՞...

—Ո՛ւմ ուղարկածը, ինչե՛ր էք երեւակայում... դա իմ ծառան է: Ես ցոյց տւի, իբր թէ համոզւեցի, բայց իմ մէջ հաստատ կարծում էի, որ ուղիղ չէ նորա ասածը:

Մի քանի րոպէ անցնելուց յետոյ, Եղգարեանցը ինձ առաջարկեց, որ եթէ ես կը ցանկանայի, նա կ'ուղարկէ իմ քեռու ետեւից, որ արհեստաւորի մէկն էր և ապրում էր Սընախում իւր ընտանիքով:

Ես յայտնեցի իմ համաձայնութիւնը, սրտանց փոքր ինչ ուրախանալով, որ գոնէ մի սրտակից աղգական կ'ունենամ մօտս:

Ներս բերին սամօվարը: Ես քաշւեցի մի անկիւն, և այնտեղից լարւած զննում էի ծառայի ամեն մի շարժւածքը և եթէ մի կասկածաւոր բան նկատէի՝ իսկոյն պատրաստ էի անգամ պատուհանից դուրս փախչել:

Զ'անցաւ կէս ժամ, եկաւ և քեռիս, որին քսան տարի համարեա տեսած չէի, բայց որի մասին շատ չիղղութիւններ էին մնացել իմ երեխայութեան հասակիցս:

Քեռիս մի բարձրահասակ, յաղթանդամ արհեստաւորի մէկն էր, այն տիպարներից, որոնց բնաւորութիւնը և ամեն մի քայլը ուսումնասիրած լինելով, ապագայում ես ստեղծեցի Պէպօի դերը բեմի վերայ: Նա ծիծաղով մօտեցաւ, զրկեց ինձ, բայց տեսնելով իմ վրդովւած դրութիւնը, կասկածանքով նայեց Եղգարեանցին:

—Ոչ ի՞նչ, պատասխանեց այս վերջինս, պ. Զմշկեանը փոքր ինչ յոգնել է ճանապարհին, հարկաւոր է որ փոքր ինչ հանգստանայ այս գիշեր, վաղը լաւ կը լինի:

—Գնանք ինձ մօտ, առաջարկեց քեռիս: Բայց Եղգարեանցը, գիտենալով նորա ընտանեկան դրութիւնը և բնակարանը, որը, յետոյ ինչպէս տեսայ, մի հին խոնաւ սենեակից էր բաղկացած, մի

ամենակեղտոտ թաղի մէջ, պատասխանեց, որ լաւ կը լինէր, եթէ ես մնայի իւր մօտ այդ գիշերը:

— Ուրեմն սրան էլ կաշառել են, մտածեցի ես, սա չէ ուզում ինձ ձեռից թողնել:

— Ձէ՛, չէ, ես կ'երթամ, յայտնեցի ես: Բայց մտածելով, որ չը լինի թէ ես վիրաւորեմ Եղգարեանցին իմ հաւատ չ'ընծայելովս նրան, աւելացրի.

— Լա՛ւ, ես կը մնամ այստեղ, միայն թէ թո՛ղ և բիճա Խէչօն էլ մնայ (այդպէս էի անուանում ես նրան):

Վերջապէս այդ գիշերը անցկացրի ես Եղգարեանցի մօտ. բայց թէ ի՛նչքան տանջւել եմ, ի՛նչ նոր նոր դժոխային մտքեր են ծաղկել գլխիս մէջ, այդ թողնում եմ առանց նկարագրելու. այսքանը միայն կ'ասեմ, որ մինչև լոյս իմ աչքերս չեն կպել:

* *

Այդ երեկոյ Եղգարեանցը, տեղեկութիւններ հաւաքելուց յետոյ, թէ ո՛ւմ մօտ և ի՛նչու համար եմ եկել, տեսել էլ էր վրացի իշխան Մ...օվին, որին յանձնարաբաժ է եղել ինձ հրաւիրող հաշտարար միջնորդ Վ...ից՝ ուղարկել ինձ Քօղալօ անուանւած գիւղը, ուր գտնւելիս է եղել ինքը և որտեղից պիտի սկսէր իմ գործունէութիւնս:

Առաւօտեան Եղգարեանցը՝ յանձնելով ինձ հօրեղբօրս և մի ուրիշ հայ երիտասարդի՝ ուղարկեց իշխան Մ...օվի տունը:

Ճանապարհին ես աշխատում էի երեսս ծածկել, որ չը լինի թէ ինձ ճանաչեն... Ինձ թւում էր դարձեալ, որ ժողովրդի մէջ մեծ յուզմունք կայ, որ ինձ խաբելով տանում են յանձնելու իմ թշնամիներին, և երբ մօտեցանք այդ իշխանի տանը, լսելի եղաւ ինձ համար դարձեալ զանգահարութեան հնչումը...

— Ուրեմն, մտածեցի ես, այս զանգահարութիւնը յայտնում է Սղնախի բնակիչներին, որ ինձ արդէն գտել են և շուտով կը հաւաքւեն ամենքը և ինձ, խեղճիս, կը դատապարտեն մահաւան:

Մտանք մի մեծ շինութիւն, լայն և ընդարձակ գաւիթով: Ինձ տարան վերին յարկը՝ մի մեծ դահլիճ, ուր կար դրած մի սեղան, որի մօտ նստած էր մի գրագիր և դահլիճում ճեմում էր մի բարի

կերպարանքով յաղթանդամ մարդ և ինչ որ թելադրում էր վրացերէն լեզուով գրագրին:

—Օ՛, ուստա՛ Խէչօ, բացականչեց իշխան Մ...օվը, ճեմող մարդը. ի՞նչ նորութիւն:

Ուստա Խէչօի փոխանակ մօտեցաւ ինձ հետևող երիտասարդը, որը, ինչպէս երևում էր, իշխանի լաւ ծանօթներից մէկն էր, և բացատրեց նրան իմ ինչ լինելս, աւելացնելով որ ես փոքր ինչ տկար եմ:

—Ոչի՞նչ, ոչի՞նչ, դիմեց ինձ իշխանը, հանգիստ եղէ՛ք, կ'անցնի, երևի դուք ճանապարհին յոգնել էք: Ես ձեզ վաղը կ'ուղարկեմ իշխան Վ...էի մօտ. նա իմ բարեկամն է և շատ լաւ մարդ է: Առայժմ նստեցէ՛ք, հանգստացէ՛ք, ես քիչ պատւէրներ ունիմ տալու, որը վերջացնելուց յետոյ, կը տնօրինեմ ձեր մասին:

Ես քաշւեցի մէկ անկիւն և նստեցի վառարանի մօտ մէկ աթոռի վերայ: Հօրեղբայրս նստեց ինձ մօտ:

—Դուք գիտէ՞ք, դիմեց դարձեալ իշխանին ինձ հետևող երիտասարդը. այս պարոնը երևելի դերասան է...

—Ա՛, բացականչեց իշխանը, խեղճ տղայ:

Այդ միջոցին ներս մտաւ մի ուրիշ իշխան, ծագումով հայ, ինչպէս իմացայ յետոյ: Իշխան Մ...օվը հաղորդեց նրան բանի էութիւնը: Նա մի անորոշ հայեացք ձգեց վերաս և շարունակեց խօսել հայ երիտասարդի հետ, որից երբ տեղեկացաւ թէ ես դերասան եմ, դարձեալ մի չար հայեացք ձգելով ինձ՝ վերայ, յայտնեց իշխան Մ...օվին, որ ես, իբրև դերասան, երևի նպատակով եմ ձևանում խելագարւած, որ նրանցից դրամական օգնութիւն դուրս գջլեմ:

Այդ առաջին մարդն էր, որ իմ այդ տխուր հիւանդ դրութեան մէջ առանց համակրանքի վերաբերեց դէպի ինձ և այդ էր, կարծեմ, պատճառը, որ իմ երևակայութիւնս առաւել զրգուեց, և ես ընդունեցի նրան իմ կարծած հակառակօրդ իշխաններից մէկի տեղ և, տարաբաղդաբար, հէնց այդ խօսքերը արտասանելուց յետոյ՝ մտան երկու խանջարակիր գիւղացիք:

—Ուրեմն այս մարդը, այս հրէշը, վճռել է այստեղ ևեթ՝ սենեակում սպանել ինձ և դորա համար բերել է այդ բռի գիւղացիներին, որոնք պիտի դահճի պաշտօն կատարեն:

Թէև իսկոյն սկսեցի ամբողջ մարմնովս ղողալ, բայց միևնոյն

Ժամանակ վճռեցի իմ մէջ ոչինչ վախ չը ցոյց տալ և մեռնել առանց մի տրտունջ յայտնելու:

Վերջապէս իշխան Մ...օվը, մի քանի կարգադրութիւններ անելուց յետոյ, իշխան Թ...օվի հետ (այդպէս էր այդ հայ վրացիացած իշխանի ազգը) դուրս գնաց, տանելով իւր հետ և խանջարակիր գիւղացիներին:

Շուտով հեռացան գրագիրը և ինձ ուղեկցող երիտասարդը, որը, դուրս գնալուց առաջ, յայտնեց թէ իշխանը խնդրեց մնալ այդտեղ ճաշելու:

Սենեակի մէջ մնացինք ես և իմ հօրեղբայրս:

—Այդ ի՞նչ մարդիկ էին, ինչո՞ւ համար էին եկել իրանց ահագին խանջարներով, հարցրի ես:

Հօրեղբայրս, որ մի շատ միամիտ և երկար ու բարակ չը մտածող մարդկերանցից մէկն էր, պարզ յայտնեց, որ զոքա գիւղացի սալապաններ էին և եկել էին հաշիւ ստանալու իրանց աշխատանքի համար:

—Հը՛մ, հը՛մ, դառը ժպիտով արտասանեցի ես... Քե՞զ ևս կաշառեցին այդ անիրաւները...

Հօրեղբայրս բարձր ծիծաղեց:

—Ուրեմն այլ ևս կարծիք չը կայ, մտածեցի ես, սա ևս իմ թշնամիների կողմն է անցել... և սկսեցի շտապ-շտապ ման գալ սենեակի մէջ: Յանկարծ աչքիս ընկաւ վառարանը:

—Ա՛, փա՛ռք Աստուծոյ, մտածեցի ես և մօտեցայ վառարանին, որի մէջ, յայտնի բան է, տարւայ այդ ժամանակը կրակ չէր վառուում: Ես շատ զգոյշ կը լինիմ, շարունակեցի մտածմունքս. հէնց որ կը նկատեմ թէ իմ սպանիչները պիտի ներս մտնեն, ես կը մըտնեմ վառարանի մէջ և կը պահւեմ, գուցէ և նորա խողովակի միջով ես կը բարձրանամ և այդպիսով կը խաբեմ իմ դահիճներին:

Յափշտակած բոլորովին իմ մտատանջութիւններով, ես չը նկատեցի թէ ինչպէս ծառան տուն բերեց մի խօնչալի վերայդարսած կերակուրներ և մէկ ամանով գինի, որը տեսնելուն պէս՝ ես ուրիշ եզրակացութեան եկայ:

—Ձէ՛, սրանք փոխեցին իրանց դիտաւորութիւնը, շարունակեցի դատել ես իմ մէջ, սրանք չեն ուզում արիւն թափել, այլ ուզում են թունաւորել ինձ:

—Արի՛ հաց ուտենք, դիմեց ինձ գրգռւած ակորժակով բիձա Խէչօն:

—Ո՛չ, ո՛չ, ես ակորժակ չ'ունիմ և քեզ էլ խորհուրդ չեմ տալ ճաշելու...

—Ինչի՞, անվրդով հարցրեց նա ինձ:

—Որովհետեւ... որովհետեւ... այլ ևս չ'ուզեցայ շարունակել:

—Սարսա՛ղ, բացականչեց բիձա Խէչօն և լաւ փռփռալի ծիծաղելուց յետոյ, երեսը խաչակնքեց և սկսեց ոչնչացնել մէկ կերակուրը միւսի ետեւից, ամեն մէկ կտորից յետոյ գինու ամանը ուղղակի բերանը քաշելով:

—Ինչ համեղ կերակուրներ են, արի՛, եթէ ոչ բան չեմ թողնիլ քեզ համար...

—Ձեմ ուղում, և ես վախենում եմ, որ դու չը փոշմանես այդ համեղ կերակուրներն ուտելուց:

Դարձեալ նա բարձր ծիծաղեց և վերջին անգամ գինու ամանը բերնին ղնելուց յետոյ, ինքնագոհ բացականչեց.

—Ոխա՛կ...

Իսկ ես շարունակում էի միշտ արագութեամբ ման գալ, կանգ առնելով երբեմն վառարանի մօտ և երկար ու բարակ զննում էի նրան:

Մտատանջութիւնս հասել էր իւր գագաթնակէտին: Ամեն մի րոպէ ես սպասում էի, որ ահա կը մօտեն դահլճներս և վերջ կը ղնեն իմ չարչարանքիս:

—Գոնէ շուտով պրծնէի ես այս տանջանքից, մտածում էի, երբ տուն մտաւ իշխանի կինը իւր երկու աղջիկների հետ, մէկը հասակն առած, միւսը երեխայ:

Վերջինը փոքրիկ, սիրուն մի հրեշտականման արարած էր:

Այդ այցելութիւնը ինձ շատ ուրախացրեց... Կանայք միշտ գլթառատ են, նրանք փափուկ սիրտ ունին, կը խղճան ինձ... Ես մօտեցայ փոքրիկ երեխային և աչքերս լի արտասուքով դառայ նորա մօրը, որը թէև տարիքով էր, բայց նմանապէս մի զեղեցիկ և բարի դէմքով կին էր:

—Ի սէ՛ր Աստուծոյ, իշխանուհի՛, ի սէր այս ձեր փոքրիկ հրեշտականման զաւակի, խղճացէ՛ք, պաշտպանեցէ՛ք, մի՛ թոյլ տաք, որ սպանեն ինձ այդ անգութները:

Խեղճ կինը նայեց ինձ համակրանքով և սկսեց հաւատացնել, որ ոչինչ վտանգ չէ սպառնում ինձ:

Տուն մտաւ իշխանը, որը նմանապէս ինձ միտթարելուց յետոյ, յանձնարարեց հօրեղբօրս, որ տանի ինձ իւր մօտ հանգստացնի և վաղը ճաշից յետոյ բերի որ ես ճանապարհ ընկնեմ դէպի Քօդալօ գիւղը, ուր սպասում է ինձ հաշտարար միջնորդը:

Այնուհետեւ երբ ես հօրեղբօրս հետ դուրս եկանք իշխանի տանից և զանազան ծուռ ու մուռ փողոցներով անց էինք կենում, գնալով դէպի նորա տունը, ինձ թւում էր դարձեալ, որ բոլոր անց ու դարձ անողները ինձանով են զբաղւած: Ամեն մի վրացի ազնւականի պատահելիս՝ ես կարծում էի, որ անշուշտ կամ մէկ կամ միւս իշխանների, այսինքն Վ...ների կամ Ա...ների կուսակցութեան են նրանք պատկանում և որ ամեն մէկը նրանցից պատրաստ էր ինձ վերայ յարձակելու և սպանելու:

Հօրեղբօրս տանը ես առաւել սկսեցի անհանգստանալ, ուստի խնդրեցի դարձեալ Եղգարեանցի մօտ տանել ինձ:

*
* *

Երբ մտանք Եղգարեանցի մօտ, այնտեղ հաւաքւած գտանք մի քանի հայ երիտասարդներ, նրանց մէջ և այն երիտասարդին, որ ուղեկցել էր ինձ իշխան Մ...օյի տունը գնալիս և մի անծանօթ հաստ մարդ, որը յետոյ ինչպէս երեւաց, սափրիչ էր:

—Այդ ի՞նչ մարդ է, հարցրի ես Եղգարեանցին, չը լինի՞ թէ դա էլ նրանցից է: Ասացէ՛ք, խնդրեմ, ի՞նչ են ուզում ինձանից:

—Սա վտանգաւոր մարդ չէ, ընդհակառակը՝ դա մի հասարակ և բարի արհեստաւոր է, որը յայտնում է իւր պատրաստութիւնը ձեզ բժշկելու:

—Ինչպէ՞ս, ինչո՞վ... Մի՞թէ ես հիւանդ եմ:

—Այո՛, բարեկա՛մս, հիւանդ էք: Հարկաւոր է փոքր ինչ արիւն առնել ձեզանից:

Ես զարհուրեցի և սկսեցի դողալ ամբողջ մարմնովս:

—Մի՞թէ դուք ևս նրանց համախոհներիցն էք և ձեզ են յանձնել անարգ դահճի պաշտօնը կատարելու:

—Հանգստացէ՛ք և համոզեցէ՛ք, որ դուք հիւանդ էք, այլապէս ի՛նչպէս կարող էք ձեզ թոյլ տալ մտածելու, թէ ձեր բարեկամներն, անգամ ձեր հօրեղբայրը, ձեզ թշնամի են:

Մօտեցաւ և սափրիչը, որը մի շատ բարի կերպարանք ունէր և նա ևս սկսեց ինձ համոզել, որ ես համաձայնեմ թողնել տղո՜ւկներ կպցնելու ականջներին ետեւից:

Դարձեալ ես կասկածով նայեցի շուրջս և այս անգամ ինձ թւաց, որ ինձ շրջապատողները կարեկցում են գրութեանս և յետոյ մտածեցի:

—Դիցուք թէ այս մարդիկը ճշմարիտ ուզում են ինձ սպանել, լաւ չէ՞ մէկ անգամից վերջ դնել իմ տանջանքիս, քան թէ մնալ այս զարհուրելի դրութեան մէջ:—Լա՛ւ, վճռեցի ես, դառնալով Եղգարեանցին. ահա՛ ես պատրաստ եմ եւ այս ասելով, առայաթո՜ւր և նստեցի պատուհանի դէմ, դարձնելով քամակս դէպի ներկայ եղողները:

—Ինչ ուզում էք արե՛ք, արտասանեցի ես վշտալի ձայնով, պինդ փակելով աչքերս:—Ինչպէս և ինչով արիւն հանեցին ականջներին ետեւից՝ ես այսօր էլ չեմ յիշում. միայն այսքանը լաւ միտս է, որ մէկ քառորդ ժամից յետոյ ես ինձ բոլորովին ուրիշ մարդ զգացի և երբ ինձ ասեցին, որ ամեն բան պատրաստ է, ես ուրախ վեր թռայ տեղիցս և արտասալից աչքերով յայտնեցի իմ խորին շնորհակալութիւնս:

*
* *

Գիշերը հանգիստ քնելուց յետոյ, միւս օրը ես ինձ բոլորովին առողջ զգացի, միայն թէ շատ թոյլ էի... Երեակայութեանս մէջ ստեղծւած թշնամիներս, լէզգի և այլն անհետացան և ես խաղաղ ճանապարհ ընկաչ Գողաթ անուանւած գիւղը, ուր գտայ սիրալիր ընդունելութիւն հաշտարար միջնորդ Վ...-ից և նրան շրջապատող վրացի ազնականներից: Ինչպէս երեւում էր, այնտեղ լսել էին իմ հիւանդութեանս մասին և այդ պատճառով ամենքը շատ զգույշ էին վարւում:

Մէկ քանի օր ալդտեղ պարապ մնացած միջոցս, ես ձեռնանամուս եղայ Վիկտօր Հիւգօի «Անջելօ» դրամայի թարգմանութեան

որը և վերջացրած բերի աշունքը Թիֆլիս, մեծ ուրախութիւն պատճառելով թէ ընտանիքիս և թէ իմ ընկերներիս:

Բայց հետաքրքիր է մի բան. երբեմն դաշտում աշխատութեանս ժամանակ, եթէ պատահում էր յոգնել կամ մէկ անիրաւացի գործի վկայ գտնել, երեւակայութիւնս դարձեալ առժամանակ խառնուում էր, բայց իսկոյն փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ՝ ուշքի էի գալիս:

Այդպէս, օրինակ, մէկ անգամ, երբ ես մի քանի իշխանների հետ ձիով բարձրանում էի անտառի միջով մէկ լեռան զագալթ՝ չափելու այնտեղի հողերը, մեզ պատահեց ճանապարհին մի հայ միկիտան, ուսին գցած մէկ նոր եափուկ, որը, ինչպէս երևաց, ծանօթ էր բոլոր այդ իշխանների հետ: Դրանց միջից մէկը, որ աւելի հասակով ու գեղեցիկ, պինդ կազմածքի տէր երիտասարդ էր, դարձրեց հային, որ նմանապէս մի սիրուն երիտասարդ էր, իւր ճանապարհից և խօսակցելով նորա հետ, քայլ առ քայլ մօտենալով նրան, յանկարծ խից նրանից նորա եափուկին և սպառնացաւ նրան իւր երկար խանջարով, եթէ նա համարձակէ փորձ փորձել յետ առնելու այն:

Երիտասարդ հայը սկզբում ուզեց յարձակել և մարտնչել այդ իշխանի հետ, բայց տեսնելով իւր միայնութիւնը այդքան զինաւորւած իշխանների մէջ, նա կրճատեց ատամները, զլաւ բացականչելով շուռ տւեց իւր ձիու գլուխը և շարունակեց ճանապարհը:

Ահա՛ այդ զգուշի արկածքին վկայ լինելով, ես ինձ վատ զգացի և երեւակայութիւնս մէկ քանի ժամ սաստիկ վրդովեց:

Երկրորդ անգամ, աշխատութեանս իսկ ժամանակ, մէկ սաստիկ տաք օր, բաց դաշտում, երբ ես բաժանում էի գիւղացիների մէջ (նրանք շատ էին) նրանց հողերը, ես տեսայ թէ ինչպէս մի իշխան աշխատում էր միշտ խաբեբայութեամբ քիչ մաս հասցնել մի քանի գիւղացիների, և այդ բանը այնքան ինձ վերայ ներդործեց, որ ես գետին գցելով իմ երկրաչափական գործիներս, թողի և փախայ, երեւակայելով, որ ուզում են ինձ սպանել:

Դարձեալ պատահեցին մի քանի դէպքեր, բայց ոչ մի անցք երկար հետեւանք չ'ունեցաւ:

Հետագայ տարիներում, եթէ ինձ պատահում էր որ և իցէ կասկածաւոր հասարակութեան մէջ գտնել, դարձեալ ես շփոթում էի, բայց առանց որ և իցէ տխուր հետեւանքի: